

A kunok betelepítése és az állandó szállások kialakulása a Nagy-kunság területén.

A tiszai alluvium, kőrösi- és berettyói ártér, Sárrétmocsár és árvízszántotta Hortobágy-lapossa közé van zárva a Nagy-kunság területe. Árvizekkel öntözött lapos térszín ez, melyen a folyószabályozás előtt, csak kisebb foltokat alkottak az ármentes szigetek, a tavaszi áradások idején. Vízrel való minden évi elárasztását a Magyar-medence kialakulási körülményei magyarázzák. Jellemző felszínalkata miatt maradt legnagyobb részt lakatlan, a honfoglalás előtti időben és őseink betelepődése után is. Törzsek közötti gyepű maradt ez a terület, míg a szomszédos nyugati és DK-i részeken, a tiszai és Alsó-Berettyómellék ártérszigetein, a virágzó falvak egész sora települt a honfoglaló törzsek elhelyezkedése után.

Gyepűéletében jelentős változás történt 1238-ban, amikor IV. Béla királyunk egy tekintélyes számú nomád pásztor népet telepített ide — a kúnokat —, mivel ez a terület felszíni viszonyainál, lakatlanságánál és kiterjedésénél fogva erre a célra legmegfelelőbbnek mutatkozott.

Az árvizekkel gyakorta öntözött alluviális térszín a kún népelemnek alkalmas területül ígérkezett, hiszen a kún — bejöttekor — keleti származásához híven, pásztornép volt és pedig nomádpásztor, ki hatalmas állatesordáival bebarangolta a legelőterületeket. Nem kötötte az állandó lakás céljaira készített viskó, sem a keresztény vallási élet állandó letelepedettséget megkövetelő kultusza. Sátrakban lakó pogány volt, aki ott verte fel sátrát, ahol jószágainak alkalmas legelőt talált. Pásztorkodott és vadászott, mint Ázsia hatalmas sztyepjeinek török fajú lakói.¹

A felszín adottságai, — befolyásoltatván az éghajlat és vízrajzi viszonyok által — a különböző időszakokban más-más helyen biztosított legelőt az állatállománynak, mert legeltetés csakis az árvizekkel öntözött alluviális térszín és a magasabb hátakat jelentő felső-pleisztocén szint megfelelő kihasználása révén vált lehetségessé. Máshol legelt a csorda nyáron, mint a szűkös legelőt is csak alig-alig nyújtó téli időszakban, amikor a tél zordsága miatt védettebb helyről is kellett gondoskodni.

¹ Vesd össze: Kring Miklós: Kun és jász társadalmi elemek a középkorban, és Almási i. n. munkáját.

A kúnok betelepítésével tehát lényeges változást szenvedett a táj, melynek a szomszédos területektől való különbözőségét, a következőkben foglalhatjuk össze.

Különbség van a letelepültség tekintetében. A kúnok saját nemzetségi területeiken éltek, melyet a királytól kaptak, de nem telepedtek le rajta állandó falvakba, hanem nomád életmódjuknak megfelelően, az egész területét legeltették. A későbbi „Nagykunság” elnevezést viselő területen a kúnok Kolbaz nemzetsége szállt meg, felosztván a szállásföldeket a nemzetség tagjai között oly kiváltságos előjoggal, mint amilyenrel az ország többi nemesci is bírtak.² A nemzetség egyes ágai külön szállást nyertek lakhelyül, melyet nyáron közösen legeltettek, télire pedig a családok, illetve azok később szerte ágazó rokonsága, védettebb területet választ téli szállásul.

Ilyen volt a Kúnföld, míg a szomszédos területek lakossága, már akkor állandó falvakban él, a megmunkált földnek azonban nem jogos tulajdonosa, hanem csak haszonélvezője — a jobbágy falvak esetében —, amilyenekkel pl. a Kunság délkeleti részét határoló Alsó-Berettyómelléken találkozunk. (Lásd Turkevi, Turkeddi, Póhamara, Hímesegyháza, stb. falvakat.)

E két területen a gazdálkodás formája is más volt, hiszen a kevi-keddi uradalomban normális földművelést kell feltételeznünk, ha erre ezen korai időkből, okleveles bizonyítékaink nincsenek is. A kúnoknál ilyesmiről sokáig nem beszélhetünk. A kúnok egészen a XIV. század elejéig valóságos nomád életmódot képviseltek a már nyugatias jellegű Magyar-medencében.

Míg földművelésben a jobbágyfalvak vezettek, lótenyésztésben viszont a kúnoké volt az elsőség. A kúnok lovas nép volt, mint honfoglaló őseink, lovas katonákat adtak a magyar hadseregnek is, nemcsoda, ha lótenyésztésük virágzott.³ A szarvasmarha tenyésztésük is jelentős volt. Wenzel Gusztáv is megjegyzi, hogy a tatárjárás után, az Alföldön megtelepedő kúnoknál, a ló és szarvasmarhatenyésztés, az általuk benépesített területen lendületet nyert.⁴ Ilyen állattartási célokra különben is nagyon alkalmas volt a Nagykunság felszíni alakjánál és hidrografiájánál fogva. Hiszen a külterjes állattartás legfontosabb tényezőjét, a jó legelőt, csakis az árvízöntözte laposok és ármentes hátaik különböző időszaki kihasználása biztosíthatta a medence jellemző éghajlati viszonyai miatt.

A gyárfásnyú, szinte minden évi és sokáig területünkön időző kiöntések laposokon és rossz lefolyású területeken visszamaradó vize, nagy szárazság idején is táplálni tudta a hervadó legelőt. Az állandóan vízborította területeken felburjánzott nádrengeteg rejtett szigetein, viszont téli legelőt talált a ménes, gulya és a nyáj, ha az idő keménysége jégutat biztosított a megközelítésükre.

² Gyárfás István: A jász-kúnok története III. r. 130—131. l.

³ Wenzel Gusztáv: Magyarország mezőgazdaságának története 217 l.

⁴ U. ott: 216 l.

A lótenyésztésen, szarvasmarhatenyésztésen kívül a juhászat is fontos volt. A juhászat a kúnok akkori életmódjának különben is nagyon megfelelt, hiszen a juhekat télen-nyáron szabadban lehetett tartani.⁵

Különbség volt e két terület között vallás tekintetben is, mert a falvak lakossága keresztény volt, míg a kúnt csak lassan lehetett a keresztény életre rászoktatni és megkeresztelkedésre bírni.

A szomszédos falvakkal való állandó érintkezésük, mivel cserekereskedést űztek azokkal, kicserélvén az állati termékeket és élőállatokat, mezőgazdasági termelvényekkel, továbbá a keresztény hitre-tért vezetőik buzgólkodása, az országos törvényekkel kikényszerített megtérésük a kúnok állandó letelepedésére vezetett. Ezzel elérkeztünk a legérdekesebb problémánkhoz, a kunszállások kialakulásához.

Eddigi kutatások eredményeként megkülönböztethetünk egy nyári és egy téli szállásterületet. E kettőt azonban nem szabad térbelileg élesen elválasztani, — tisztán ma is élő nomád népek tanulmányozása alapján —, mert Ázsia a nagy perspektívák hazája, míg a mi Alföldünk ahhoz képest egészen szűk horizontú. A mi alföldi területünkön egymás mellett adódik a téli és nyári szállásterület. A nomád kún nyáron vándorolt, de a téli szállásterület kiválasztása nem okozott sok gondot, külön azért vándorolni sokideig nem volt kénytelen, hiszen azt 1 nap alatt is megtalálhatta. Nyári vándorlását egyedül a legelőhiány okozta. Nyáron a közös legelőterületet úgy használták ki, hogy a legeltetett területről újabb füvestérségekre hajtották az állatállományt. A tél közeledtével azonban védettebb helyet kellett keresni, ahol a jószág, a hideg tél zordsága és a vadállatok ellen is védelmet talált.

Kring, Radloff nyomán kihangsúlyozza, hogy a téli és nyári szállás között az a különbség, hogy a nyári telepek közös birtokul szolgálnak, viszont a téli telepek az egyes családok vagy személyek tulajdona. Ez bővebb megvilágításra szorul. A téli szállások azért személyhez kötöttek, mert azt a bizonyos letelepedésre alkalmas helyet, az ott letelepedő család, illetve közösség kereste magának és ha megfelelőnek bizonyult, a másik télen is ott telel, kisajátítva magának a nemzeti birtokból, más család csakis az ő beleegyezésével verhet ott tanyát. A családfőről nevet kap a téli szállás s később a mezőgazdasági termelésre otthon maradt tehetetlenebb elem (az ugyanis tény, hogy elősmert, „úri foglalkozás“ a kúnoknál az állattartás, a jobbágyakat nem ereszti állattal bántani, azoknak a földművelés és házi munkák elvégzése maradt), és a folyton szerteágazó utódok, az állandó szállásnak, tömegüknél fogva, falujelleget adnak, mely falu nevét az első megtelepülő családfőről nyerte.

A téli szállás szűk területre szorítkozik s a legvédettebb helyen a legérzékenyebb jószágokat tartották, körülöttük helyezvén el a ke-

⁵ Wenzel Gusztáv: Magyarország mezőgazdaságának története 223. l.

vésbbé érzékeny állatokat. Legkívül ütötte fel a gazda családja sátorát, hogy állatainak gondját viselhesse és a külső támadóktól védelmezhesse.⁶

Állandó téli szállást, az állandóan gyarapodó réti széna elraktározása, majd a lassan terjedő földművelés is megkövetelt. A téli szállás körül elterülő ármentes foltokon gabonaneműt kezd termelni a nyáron otthon maradt nép és jobbágyelem.

Tehát, amint Kring kifejti, ha a nomádizáló nép életmódjához képest szűk határok közé van szorítva, akkor az egyéni birtoklás révén idők folytával nyárra is állandósulnak a téli centrumok és az ideiglenes téli menedékhelyekből állandó tartózkodási helyek, szállások lesznek.⁷ A téli szállásokból alakult ki tehát az állandó telep, mely folyamatot Györffy István a következőképpen írja le. A téli szállásokon, a keresztény hitre való térés után templomok épültek, ami végleg magához köti a szállást s ezzel megveti alapját a belőle fejlődő falunak. A sátort nemsokára putri, kaliba váltja fel, majd ezek idővel felveszik a ház formáját. Lassanként az udvarokat felkerítik s előttiük áll a falu, az egykori téli szállás.⁸

Teljesen lehetetlen az a megállapítás, hogy a téli szállás — s így természetesen az abból kialakuló állandó telep is — valamely magyar település szomszédságában keletkezett volna. (Lásd: Kring M. Kún és jász társadalmi elemek a középkorban 46. lap. Századok 1932. évfolyam.) Ha ez megállná a helyét, akkor a kún-szállások a Kún-ság peremét ülnék körül, illetve magyar falvaknak kellett volna a Kún-ság közepén is lenniök, ahol szállások keletkeztek. Hogyan magyarázzák meg azt, hogy miért nem történik soha említés a magyar ikerfaluról, esetleg később annak romjairól. Határozottan merem állítani, hogy a téli szállások majd ezekből a falvak kialakulását, a magyar táj éghajlati, talajmorfologiai és vízrajzi viszonyai alakították és nem a magyar falvak közel vagy távolfekvése.

Okleveles anyagunkban 1340-ben van először szó szállásról, kún descensusról.⁹ Ez időtől kezdve általánosabbá válik a szállás szó okleveles használata.¹⁰

A Györffy által kifejtettek azonban csak általánosan és nem szó szerint értendők. Mert sok változást szenvedett az a téli szállás, amíg faluvá nőtt. Először is a helyét kellett lassanként megváltoztatni, mert a laposokról, a nádtenger ölelte védett szigetekről fel kellett húzódní a hátakra, ahol a felépített kalyiba ármentességet élvezhett a tavaszi nagy áradások idején. A legkiemelkedőbb hátakat szállták meg a viskók, mert az állandó telep árvízmentességet kívánt.

⁶ Györffy István: A nagykún tanya.

⁷ Kring Miklós: Kún és jász társadalmi elemek a középkorban 46. lap. Századok 1932. évf.

⁸ Györffy István: A nagykún tanya 47. l.

⁹ Kring M.: i. m. 46. l.

¹⁰ Kring M.: i. m. 46. l.

(Nem úgy a téli szállás, hol csak a védelem volt a főtényező, hiszen kiöntések idején már messze kóborolt a jószág a közös legelőterületen). Másodszer a fejlődő mezőgazdálkodás követelményei is a háttérre kényszerítették, a szántóföldek közelébe. S a lassan kialakuló egyéni birtoklás úgy oldotta meg az állattartást, hogy a laposokon közös legelőkön biztosított legelőterületet, az igényesebb jószágot viszont a telepet övező ólakban tartotta.

Györffy szerint, mivel a kún sátorlakó volt, előbb a jószágainak épít fedeles épületet s ezt a fedeles ólat használja nyáron a család lakásul, amikor az üres, az állatok legelőntartása miatt.

A kalibákkal és ólakkal bíró falutelepülés idején már sokkal nagyobb jelentőségű a földművelés, mint az előző időkben. Ez a második kornak békés kifejlődése hidalta volna azután át a másik foglalkozási ágának, a földművelésnek és állattenyésztésnek az egymáshoz való helyes viszonyát, azaz ennek a kornak kellett volna a földművelést zökkenésmentesen kiterjeszteni, az állattartás belterjedését pedig létrehozni. Hogy ez nem így történt, annak a beköszöntő 2 évszázados pusztulás volt az egyedüli akadályozója.

Nézzük ezekután azokat az állandó telepeket, melyek a Nagykún kerületben mint állandó szállások szerepeltek több-kevesebb ideig s foglalkozunk egy keveset azok elhelyezkedésével. Hogy az egyes kún-szállások mikor és milyen sorrendben keletkeztek, azt nem tudjuk. Mindenesetre a megtelepülő nép ösztönével és tárgyilagos szemléletével jól ki tudta választani a letelepedésre alkalmas ártéri szigeteket, hol az árvizek ellen is menedéket talál és az áradásoköntözte árterek előnyeit is élvezheti. A telepek kialakulásánál ugyanis nemcsak a nomád állattenyésztési szempontokat kellett szem előtt tartani, hanem a telep viskóinak anyagait is helyben kellett megszerezni és még az árvízvédelmi szempontoknak is érvényt kellett szerezni. Mindez természetesen tudattalanul, csupán tapasztalat útján történt, nem volt szükségük magassági pont meghatározásokra. Igaz, hogy sokszor a későbbi keserű tapasztalatnak kellett kiigazítani az első megtelepítőik tévedését.

Az árvizekkel ölelt ármentes szigetek, a halban gazdag folvókhoz való közelség, egy-egy nagyobb folyón való könnyebb átkelhetési lehetőség, megfelelő ártéri agyag, elegendő nádmennyiség közelsége, mezőgazdasági termelésre alkalmas területek nagyobb kiterjedése, stb. (utóbbi inkább a letelepültség utáni későbbi évtizedekben vált fontos telepfejlesztő tényezővé), mind-mind egy-egy telepítő tényező. Minél hamarabb felismerte a lakosság ezeket a tényezőket s minél több ilyen tényező hatott egy telep keletkezésénél, annál hamarabb alakult ki falu és annál életrevalóbb telep keletkezett azon a területen.

Nem tételezhetjük fel azt ugyanis a Nagykúnság betelepülésével kapcsolatban, hogy itt a már meglévő hajdani telep nyomai, esetleg még álló viskói irányították volna a letelepedést — mint más nem kún falvaknál —, mert e területek több évszázados lakatlansága bizonyos.

Az elmondottakat figyelembevéve, a történelmi adatok alapján így rekonstruálhatjuk a Nagykúnság községeknek kialakulását. Legrégbben lakott hely — a szomszédos püspöki falvaktól eltekintve — Karcag. A Karczagh-nemzetség szálláshelye a mai várostól délre — a mai központtól mintegy három kilométer távolságra — az úgynevezett karczagtelki temető táján lehetett.¹¹ Okleveleinkben 1352-ben szerepel először a Karczaghoz tartozó Hatház.¹² — melynek kún urairól, a Sebes-családról említés is történik, — de Soós feltételezi, hogy — „Karczagtelke“ már az 1260-as évek körül is fennállott.¹³

1407-ben már olyan jelentős hely, hogy Karczagh János királyi küldöttként szerepel, amit Gyárfás úgy magyaráz, hogy fontos helynek kellett lennie, ha már lakosai közül királyi küldöttek alkalmas egyén is találtatott.¹⁴

Karcag a Nagykúnság északkeleti részében települt, a Hortobágyberettyői lapos ártér nyugati szélén. Nyugati oldala a Kúnság közepét kitöltő mocsárvidék és tiszakiöntés-táplálta alacsony térszín közé ékelődő ármentes hát felé néz. Madaras, Kúnhegyes, Kisújszállás felől csakis Karcagon át lehetett Püspökladány—Debrecen felé átkelni, mert tőle délre a Sárrét mocsara, északra pedig a hortobágyi lapos térszín délnyugati nyulványa akadályozta a közlekedési utak kialakulását. Egyrészt tehát az ármentes folt és ártér érintkezése, másrészt központi helyzete és harmadsorban a Kúnságról Debrecen felé való könnyebb közlekedés lehetősége adta meg neki a többi kúnszállások közötti elsőségét. Ezt ugyan eleinte csökkentette Kolbázzsalásnak, mint kúnszékhelynek a fennállása, de ennek elpusztulása után, a teljes vezetőszeropet magához ragadja.

Az elmondott földrajzi tényezők hatásával magyarázható, hogy mindegy nagyobb és nagyobb szerephez jutott a kúnszállások között.

Egyre szaporodó lakossága miatt 1506-ban Szentágota pusztából részt csikar ki magának és a Hortobágy folyó felerészbeni halászatát is elnyeri.¹⁵ Szaporodó állatainak azonban mind több és több legelő kellett s ezért idegen területeket is igyekeznek bekebelezni, ami miatt meg is íntetnek 1513-ban.¹⁶ Elsőségét a kúnszállások között mindvégig meg is tartotta, amint azt a későbbiek során látni fogjuk.

Másik fontos szállás Kúnhegyes, mely Hegyes néven már 1311-ben említve van, mint egyházzal bíró falu, amely szállási birtokát határjárással biztosítja.¹⁷ (Milyen jelentős telepítőtényezők hatottak keletkezésénél, hogy a kúnok tatárjárásutáni bejöttétől számítva 70 évre már valóságos falu, melynek egyháza is van.) A Kakat-ér partján települt, szemben a Tisza kiöntéseiből táplálkozó mocsárral, mely

¹¹ Dr. Soós Adorján: A karcagi ref. reálgymnázium története. 1. l.

¹² Gyárfás i. m. III. k. 153.

¹³ Dr. Soós A.: i. m. 1. l.

¹⁴ Gyárfás: i. m. III. k. 181. l.

¹⁵ U. ott: III. k. 350.

¹⁶ U. ott: III. 358.

¹⁷ U. ott: III. 128.

a letelepülés után vált nagy jelentőségűvé. A Tisza partján települt falvakkal (Tiszabő, Kőtelek, Tiszaroff, Tiszabura), valamint Török-szentmiklóssal és Kenderessel csak gyenge szálak fűzték össze a nyugati oldalát körülfogó mocsárnyúlványok miatt. A Nagykúnság északnyugati sarkában keletkezett, így érthető Kúnmadaras, Kisújszállással való szorosabb kapcsolata, melyet a József császári térkép az úthálózat sűrűségében különösen kifejezésre juttat. Ha 1783-ban is ilyen szoros kapcsolat mutatható ki e három község érintkezésében, még szorosabb kapcsolatnak kellett lenni az első telepek kialakulása után, amikor még a Kúnföld és környezete kevésbé érintkezett egymással. (Habár akkor még kevés kítaposott ösvény kötötte össze a három települést.) Félreeső helyzete miatt Kerezagújszállással szemben háttérben volt. Ez a mai vasúthálózat kialakulásakor is éreztette hatását, bár ez esetben a Debrecen—budapesti vonalból való kiesése és jelentéktelenebb volta lett döntőtényező. (Úgyanis nem tudot jelentéktelensége miatt irányítólag hatni a vasúthálózat kialakulásakor.) A Kakatérrel párhuzamosan, egy észak-déli tengely mentén fejlődött tovább, a Karcag—tiszaroffi-úttal derékszőget alkotva.

Kúnhegyestől DDK-re, a Kakat-érhez nem messze keletkezett a kolbáznemzetség első központja Kolbáz, illetve régi nevén Kolbázszállása. Ha a környező területek vízrajzi viszonyait megvizsgáljuk, a régi térképek közül a leghitelesebben, az 1783-as József császári térképen, feltétlenül ajkunkra todul e nagy kérdés, hogyan lehetett Kolbáz a nagykúnok központja? Hiszen ezen a területen, ebben a korban, igazán nem lehetett szó arról, hogy a földművelésre, illetve a letelepedésre alkalmas területek nagyobb kiterjedésben előfordulása csalogatta volna a Kúnok Kolbáznemzetségét ezen a területen központtalakításra. Mert ahol Kolbáz települt, ott igazán kevés ármentes terület terpeszkedik. De hiszen ez éppen legmegfelelőbb volt a nomád életmódot folytató kúnoknak. Az állandó jellegű szállások kialakulásának első időszakaiban se sokat törődtek a kúnok a földművelésre alkalmas területekkel. Ez már csak a későbbi évtizedek követelménye lett. Amikor a nagyobb arányú földművelés megindul, azaz amikor előbbre jut a földművelés a külterjes állattartás rovására, mindjárt elveszti elsőbbségét Kolbáz, a kúnszállások közötti kiváltságos helyzetéről kénytelen lemondani a központiasabb fekvésű és nagyobb művelhető területtel bíró Karcag javára. A tájalakító tényezők hatása tehát változhat a táj életében beálló eltolódásokkal arányosan. (Láthatjuk ezt Kolbáz esetében is.) Amint megszűnt a külterjes állattartás egyeduralma a Kúnföldön, Kolbáz is elvesztette kiváltságos helyzetét. (A tájformáló tényezők átesoportosulásával járó s az egész táj életére kiható változásokkal a későbbiek során még többször találkozunk.)

Kisújszállás a Berettyó Sárrétjének a szélén települt úgy, hogy északon, keleten és délkeleten mocsár vette körül s csak délnyugaton voltak ármentes, földművelésre alkalmas földjei. A valósággal

három oldalról körülölelő sártengernek volt ugyan jelentősége a nomádpásztorkodás idején, kimagasló hátai miatt, — e Kúnzállás jelentősége mégis a későbbi idők folyamán bontakozott ki, amikor a szolnoki átjáró forgalma megnőtt, a tiszántúli falvak budai átjárója miatt. Éppen emiatt tört utat magának a közlekedés a Kardszagh felé terpeszkedő mocsáron keresztül, s ennek az útnak a jelentősége állandóan nőtt, Szolnok és Debrecen előretörésével arányosan. (Eme szerencsés fekvése a XIX. században kialakuló úthálózat kialakulásánál is döntőjelentőségű volt Kisújszállás fejlődésénél.) Kisújszállás Turkeven keresztül Mezőtúrral is szoros kapcsolatban volt, összekapcsolván így a Debrecen körüli tájat a Békéscsaba—Gyula, Szarvas—Orosháza körüli vidékekkel.

1391-ben történik először említés Madararól,¹⁸ mely a Kúnföld legészakibb települése. A Tisza kiöntéseiből táplálkozó — későbbi nevén Nagy-Üllő mocsár mellett települt. Jelentős községgé fejlődött az elég nagy kiterjedésű mezőgazdaságra alkalmas területei miatt. A vérzivataros törökidők alatt, sok elpusztult kúnzállás területét elbirtokolta és határába olvasztotta.

Nevezetes teleppé fejlődött még a kúnzállások közül Kúnszentmárton, a későbbi Nagykúntság legdélibb községe, mely nevét tekintve nem eredeti kúntelep benyomását teszi. 1447-ben van először említés téve róla.¹⁹ Nevéhez méltóan katolikus vallású lakosságának túlnyomó többségét mindmáig megtartotta. Már a Kőrös—Maros közötti területre esik, nagyon vizenyős, alluviális területre, közel a Kőrösvidék legmélyebb területéhez, a Kőrös torkolat vidékéhez. A hozzá nem messze fekvő Báboczkával együtt ketten képviselték a Nagykúntság kőrösöntúli végbástyáját. Területe régóta lakott, amit a gazdag régészeti leletek kétségtelenül igazolnak.

A többi kúnzállás közül nagyobb jelentőségre egy sem vergődött — kivéve a püspöki eredetű Turkevét, melyről a nem tipikus eredetű kúnzállások között fogok szólni — némelyiknek eredeti helyét sem ismerjük. Ezekről csak a nagyobb kúnzállásokkal kapcsolatban emlékezem meg.

A Kúnszentmárton körül települtek közül, — a már említett Báboczkán kívül a Kőrös jobb partján keletkezett Mesterszállás és Tatarszállás, nem messze tőlük Homokszállás. Utóbbi már 1395-ben megvan említve oklevélben.²⁰

A turkevei határba olvadt eredeti kúnzállások közül meg kell említenem Csorbát (későbbi nevén Csorbajánosszállását) és Móriczot. Mindkettő a Bodzás- és Legényér által lecsapolt, jólefolyású árvízekkel csak kis ideig elborított ártéri szigeteken települt. (Elpusztulásuk után Turkeve határának egy részét képezték, Csorba területéért 3 város is versenyzett.)

¹⁸ Gyárfás: i. m. III. 153. l.

¹⁹ U. ott: III. 251. l.

²⁰ U. ott: III. 153. l.

A Nagykúnság területén kívül fekvő Dévaványához tartozik ma a régi Hegyesbor nevet viselő kúnszállás, mely tehát elbirtoklás révén kúnságonkívüli területté lett. Hegyesbor is tagja azoknak a kúnszállásoknak, melyek Karczagújszállás körül keletkeztek, melyek mind elpusztultak a törökhódoltság alatti szomorú években. Tőle nem meszsze volt, az 1513-as Ulászló-féle oklevélben Magyaratelek nevet viselő,²¹ ma Magyarka-pusztá néven Karcaghoz tartozó kúnszállás is. A karcagi határba olvadt kúnszállások között találjuk még Asszonyszállást, Ködszállást és Orgondaszentmiklóst is. Asszonyszállás elég népes kúnszállás lehetett, hiszen 1506-ban Karcagújszállással együtt versenyzett Szentágota-pusztá birtokáért, melyet felerészben el is nyert, sőt a Hortobágyfolyó felső oldalának halászati engedélyét is megkapta.²² (1521-ben is azt jegyezték fel róla, hogy a nádudvariakkal, valamint más kúnokkal együtt a szabolcsmegyei Szentágota pusztát haszonbérbe bírja és jelenleg is „szántás, vetés, kaszálás és legeltetéssel használják“.²³) Jelentőségét azonban a török alatt elvesztette s pusztá határát a karcagiak bekebelezték, majd megváltották. Itt említendő Hatház is, mely valószínűen Karczagújszállás egy részét alkotta.

Márialaka az 1521-i határjáró oklevélben is szerepel, mint kúnszállás.²⁴ Jelentőségét mutatja, hogy benne a nagykún kapitány 1661 aug. 4-én székülést tartott.²⁵ Elpusztulta után Kisújszállás használta.

A Madaras körüli kúnszállások között említendő Fábiánka és Kápolnás. Kápolnás Kápolnatelek néven szerepel 1513-ban,²⁶ különben nem sok adatunk maradt fenn róla.

A kúnszállások között szerepelnek még 1389-ből Waychunnípe, Alon vagy Olunnípe, Ujszállás, másnéven Zakegyház; 1395-ből Csonkaszentmiklós, Kisszállás, Homokszállás, Besemihálszállása, Chunggyház, Abchykszállás; 1397-ből Kakath; 1513-ból Ujtelek, Teretnest, Borugház, Péntektelek.²⁷ az 1521-es oklevélben pedig Turgonypéterszállása,²⁸ mely valószínűen megegyezik a kisújszállási határba olvadt Kis- és Tóth-Turgonnyal.

A tipikus kúnszállások után meg kell még emlékeznünk azokról a falvokról is, melyek csak későbbi időben lettek a Nagykúnság szerves tartozékai. Ezek a települések több-kevesebb ideig lettek kúnná, de lényegileg az Alsó-Berettyómellék központja köré csoportosultak. Életük ez utóbbi táj centrumához szorosan kapcsolódott. Ilyen község volt maga az Alsó Berettyómellék centruma Turkevi, továbbá a tőle

²¹ Gvárfás: i. m. III. 358. l.

²² U. ott: III. 350 l.

²³ U. ott: III. 375. l.

²⁴ U. ott: III. 377. l.

²⁵ U. ott.: IV. 282–283. l.

²⁶ U. ott: III. 358. l.

²⁷ U. ott: III. 424. l.

²⁸ U. ott: III. 377. l.

délre fekvő Turkeddi és Pohamara. (Az eredeti kúnszállások közül Csorba és Móricz, bár a Nagykúnsághoz tartozott, mégis az Alsó-Berettyómellék szerves tagja, mivel életük minden megnyilatkozásában Turkevéhez s nem a Nagykúnság többi falvaihoz kapcsolódnak.)

A berettyói átjárót őrző Turkevi, csak a törökhódoltság zavaros éveiben, a szomszédos falvakkal — melyek központja volt — elpusztulása után lesz kúnná, s kúnsága jobbadán csak az 1745-ös földváltásban domborodik ki, s abban, hogy az 1700-as évek elején elpusztult határát benépesítő családok nagyrésze messze vidékre menekült kún. Turkeddi életében sohasem lesz kúnná, csak elpusztulása után a Turkevi által megváltott területe lett a Nagykúnság szerves tartozéka. A harmadik község Póhamara már a XIV. században megszűnt püspöki birtok lenni (1324—95 között), de kúnságát még se sokáig élvezhette, mert már a török hódoltság elején elpusztult.*

A történeti adatok bizonyítják, hogy e három község alapításánál fogva nem kún, mert az egri püspök Kevi-keddi uradalmát alkották, s így keletkezésükre nézve egyszerű jobbágyfalucskák.

Ezek azok a falvak, melyek a Nagykúnságot alkották. Legnagyobb részük már a múlté. Egyrészüket olyan nyomtalanul elmosta a tovarohanó idő, hogy hollétük ki sem deríthető. Közülök csak 6 község bírt a 2 évszázados pusztítás után életre kelni, bizonyosságául annak, hogy a magyar élniakarás annyi vérzivatar közepette is képes a csonka romokból új életparazsat éleszteni.

Dr. Marjai Szabó László
tanítóképző intézeti tanár

* Gyárfás ősi kúnszállásnak vallja, mivel Zsigmond 1410. október 12-én kelt oklevele olyan kúnhelynek említi, mint amely Nagy Lajos király idejében létezett s ez által adományoztatott.